

HAREZMŞAHLARDA KUDRETLİ BİR VELİAHT: NÂSIRUDDİN MELİKŞAH

Dr. Mustafa KÖKSAL¹

ÖZET

Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Harezmsahlar Devleti, uzun bir kuruluş sürecinin ardından Selçuklu Devleti'nin küllerinde doğan ve mirasına sahip çıkan bir devlettir. Devletin temelleri Atsız (1128-1156) döneminde atılmış olsa da İl- Arslan (1156-1172) döneminde devletleşme sürecine girmiş ancak müstakil devlet olma hüviyetine Alâeddin Tekiş (1172-1200) dönemine kavuşmuştur. Bu dönem aynı zamanda Harezmsahların altın çağını yaşadığı dönemdir. Bu dönemde Alâeddin Tekiş, devletin sınırlarını doğuda Gur toprakları, batıda Bağdat, kuzeyde Deşt-i Kıpçak bölgesi güneyde Umman Denizi'ne kadar genişleterek kudretli devletlerinden biri oldu. Makalemizde Alâeddin Tekiş'in büyük oğlu Nâsiruddin Melikşah'ı değerlendirmeye gayret edeceğiz. Alâeddin Tekiş gibi kudretli bir hükümdarın gölgesinde yetişen Nâsiruddin Melikşah'ın babasının tahta çıktığı sırada Sultanşah Mahmud'a karşı sergilediği diplomatik mahareti ve edebî yönü, Cend valisi olduktan sonra Kıpçaklara karşı elde edilen başarılarıdaki rolü, amcası Sultanşah Mahmud ile yaptığı mücadele ve son olarak Irak meselelerindeki durumu ortaya konmaya çalışılacaktır. Yapılan çalışmanın Harezmsahlar sahasında yapılacak olan araştırmalara katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Nâsiruddin Melikşah, Alâeddin Tekiş, Harezmsahlar, Veliht

A MIGHTY HEIRD IN THE KHAREZMSHAH: NASIRUDDIN MELIKSHAH

Dr. Mustafa KÖKSAL

ABSTRACT

The Khwarazmian State, which has an important place in Turkish history, is a state that was born in the ashes of the Seljuk State after a long establishment process and claimed its legacy. Although the foundations of the state were laid during the period of Atsız (1128-1156), it entered the process of becoming a state during the period of İl-Arslan (1156-1172), but gained the status of an independent state during the period of Alaeddin Tekiş (1172-1200). This period is also the period when the Khwarezmshahs experienced their golden age. During this period, Alaeddin Tekiş became one of the powerful states by expanding the borders of the state to Gur lands in the east, Baghdad in the west, Dasht-i Kipchak region in the north and the Arabian Sea in the south. In our article, we will try to evaluate Alâeddin Tekiş's eldest son, Nâsiruddin Melikşah. Nâsiruddin Melikşah, who grew up under the shadow of a powerful ruler like Alaeddin Tekiş, is notable for his father's diplomatic skills and literary skills against Sultanşah Mahmud when he ascended to the throne, his role in the successes against the Kipchaks after becoming the governor of Cend, his struggle with his uncle Sultanşah Mahmud, and finally his influence on Iraqi affairs. will try to reveal the situation. We think that the study carried out will contribute to the research to be carried out in the field of Khwarezmshahs.

Keywords: Nasiruddin Meliksah, Alaeddin Tekish, Kharezm, Crown Prince

¹ Albaraka Türk, ORCID ID: 0000-0002-6360-0957, mustafakoksal13@hotmail.com

Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received: 27/12/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 30/01/2024

GİRİŞ

Dünyanın kadim yerleşimlerinden biri olan Harezm toprakları üzerinde kurulan Harezmşahlar Devleti Türk tarihinde müstesna bir yere sahiptir. Anuşteginiler olarak da bilinen devletin temellerinin Atsız (1128-1156) tarafından atıldığını söyleyebiliriz. Ancak akıllı, ileri görüşlü, entelektüel bir devlet adamı olan Atsız, bağımsız bir devlet kurma hayalini gerçekleştiremedi. Onun en büyük talihsizliği Sultan Sencer (1118-1157) gibi kudretli bir hükümdara isyan etmesiydi. Atsız, hem Selçuklu Devleti'ne hem de Karahıtaylara vergi ödeyen bir bölge valisi olarak 1156'da vefat etti. Oğuz İsyanından sonra yıkılış sürecine giren Büyük Selçuklu Devleti 1157'de Sultan Sencer'in vefatıyla dağıldı. Sultanın vefatından sonra Horasan ve Mâverâünnehir topraklarında meydana gelen kaos ortamından en kârlı çıkan şüphesiz Harezmşah Ebû'l-Feth İl-Arslan (1156-1172) oldu. Bu durum aynı zamanda Harezmşahların müstakil bir devlet olma yolunda önemli bir dönüm noktasıdır. Bu süreçte Harezmşahların bağımsız bir devlet olmak için büyük bir mesafe kaydettiğini söylesek de tam bağımsız devlet olma hüviyetine ancak Alâeddin Tekiş döneminde kavuştu. İl-Arslan 16 yıllık Harezmşahlığı döneminde babası Atsız'ın izlediği agresif siyasetin yerine komşularıyla daha ılımlı ve uzlaştırıcı bir siyaset izledi. 1172 yılında İl-Arslan vefat ettiğinde geride Horasan ve Mâverâünnehir topraklarında genç ve güçlü bir devlet bıraktı.

NÂSIRUDDİN MELİKŞAH'IN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI

Nâsirüddin Melikşah, Alâeddin Tekiş'in (1172-1200) büyük oğlu olup Harezmşahlar Devleti tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Onun doğum tarihi ve nerede dünyaya geldiği ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak Nâsirüddin Melikşah'ın babasının Harezm tahtını ele geçirmek için amcası Sultanşah Mahmud (1172-1194) ile verdiği mücadelede büyük katkı sunduğu açıktır. Dedesi İl-Arslan hayatta iken çocuk denecek yaştaki amcasını veliaht ilan etti. İl-Arslan'ın 1172'de vefatıyla birlikte Melike Terken, devlet erkânıyla birlikte vasiyeti yerine getirerek Sultanşah Mahmud'u Gürgeç'te tahta çıkardı. Ardından oğlunun yaşının küçük olmasını gerekçe göstererek yönetimi ele aldı. (İbnü'l-Esîr, XI: 303; Cüveynî, 1342:156; Cüveynî, 2013:264; Hamdullah Müstevfi, 1387:485; Hamdullah Müstevfi, 2018:388)

İl-Arslan'ın kendisi de Cend valiliği yaptığı halde büyük oğlu Alâeddin Tekiş'i veliaht tayin etmemesi dikkat çekici bir husustur. Deşt-i Kıpçak sınırında yer alan Cend, Harezmşahlar açısından mühim bir şehirdir. Çünkü Kıpçak topraklarına düzenlenen seferler buradan sevk ve idare edildiğinden önemli bir askerî üs konumundaydı. Şehri yönetmek için görevlendirilen vali, burada askerî ve siyasî anlamda tecrübe kazanırdı. Kaynaklar İl-Arslan'ın Alâeddin Tekiş'i tahtın varisi ilan etmemesi hakkında herhangi bir bilgi vermese de küçük yaştaki Sultanşah Mahmud'un veliaht ilan edilmesinde Melike Terken'in etkili olduğu aşikârdır.

Bilindiği üzere Türk Devletleri'nde taht için veliaht gösterme geleneği olmasına rağmen aday gösterilen kişinin onu hak etmesi için liyakâta ve hükümdarlık meziyetlerine haiz olması gerekirdi (Kafesoğlu, 2016:108) Sultânşah Mahmud, tahta çıkar çıkmaz Cend'de bulunan ağabeyi Alâeddin Tekiş'e haber göndererek itaat etmesini istedi. Aynı zamanda edebî bir kişiliğe sahip olan Sultânşah Mahmud, ağabeyine hükümdarlığını tanınması için bir mektup yazarak şu rubâîye yer verdi:

Benim gösterişli ve çevik atım koşmaya başladığında

Düşman, kılıcımın korkusundan ağlamaya başlar.

Burada elçi ve mektup bir işe yaramaz

İki yüzü keskin kılıcın bir tarafı işi bitirir. (Hamdullah Müstevfi, 1387:486; Hamdullah Müstevfi, 2018:389; Mîrhând, IV, 1339:366; Mîrhând, 2022:51; Hândmîr, II, 1380:634; Semerkandî, I, 1977:210; Özgüdenli, 2020:210)

Mektubu alan Alâeddin Tekiş, Sultânşah Mahmud'un davetini kabul etmeyip tahtın kendisinin hakkı olduğunu ve bir oldu bitti ile tahta çıkan kardeşinin hükümdarlığını tanımadığını bildirerek elçileri geri gönderdi. Ayrıca kardeşinin bu tehditkâr üslûbuna karşılık büyük oğlu Nâsiruddin Melikşah aracılığıyla ona şu cevabı verdi:

Yüzlerce hazine senin olsun keskin hançer bizim

Köşk senin olsun at ve meydan bizim

Husumetin ortadan kalkmasını istiyorsan

Harezmi senin olsun Horasan mülkü bizim. (Hamdullah Müstevfi, 1387:486; Hamdullah Müstevfi, 2018:389; Mîrhând, IV, 1339:366; Mîrhând, 2022:51; Hândmîr, II, 1380:634; Semerkandî, I, 1977:210; Özgüdenli, 2020:210)

Yukarıdaki rubâîden Nâsiruddin Melikşah'ın şiir yazacak kadar ileri düzeyde Farsça bilmesi onun aynı zamanda edip bir kişiliğe sahip devlet adamı olduğunu göstermektedir. Amcası Sultânşah Mahmud yeğeni Nâsiruddin Melikşah'ın gönderdiği mektuba şu rubâî ile karşılık verdi

Ey amcamın canı, bu acı, sevda yolunda (yürüme için) çekilir.

Bu mesele (artık) ne sizde biter ne de bizde

Ta ki kılıcın kabzasına kan bulaşana

Ve devletin ikbali yükselene kadar. (Hamdullah Müstevfi, 1387:486; Hamdullah Müstevfi, 2018:389; Mîrhând, IV, 1339:366; Mîrhând, 2022:51; Hândmîr, II, 1380:634; Semerkandî, I, 1977:210; Özgüdenli, 2020:210)

Taraflar arasında süren görüşmelerden herhangi bir sonuç çıkmayınca Tekiş'i itaat altına alamayacaklarını anlayan Melike Terken ve Sultansah Mahmud sefer düzenlemeye karar verdiler. Bunun için de gerekli hazırlıkların yapılmasını emrettiler. Sefer hazırlıklarının tamamlanmasından sonra ordu, Gürgenç'ten Cend'e doğru harekete geçti. Kardeşinin büyük bir orduyla geldiğini haber alan Tekiş, karşı koyamayacağını anlayınca Cend'i terk etmek zorunda kaldı. Ardından Karahıtaylardan yardım istedi. (Cüveynî, 1342:157-158; Cüveynî, 2013:264-265; Reşîdüddin, 1389:5; Reşîdüddin, 2022:45; Hamdullah Müstevfi, 1387:486; Hamdullah Müstevfi, 2018: 388-389; Mîrhând, IV, 1339:365-366; Mîrhând,2022:51-52; Hândmîr, II, 1380: 633-634; Kafesoğlu,1984:84; Hasanzâde, 1391:56; Hil'atberî- Şerifi, 1380:25; Gürbüz, XXXX, 2011:364) Bu sırada Karahıtayların başında Gürhan'ın kızı Chieng-tain (1164-1177) bulunmaktaydı. Tekiş, onlara tahta çıkması durumunda yıllardan beri ödenen vergiyi artırıp düzenli olarak ödeyeceğini taahhüt edince Karahıtay imparatoriçesi bu teklifi kabul ederek kocası Fu-ma komutasında büyük bir orduyu Harezmi'ye gönderdi. Melike Terken, Karahıtay ordusunun Gürgenç'e yaklaştığını haber aldığı anda onlara karşı koymanın mümkün olmadığını anlayınca oğlunu da yanına alarak Harezmi topraklarından Dihistan'a kaçtı. Karahıtayların desteğiyle Harezmi'ye ele geçiren Alâeddin Tekiş, 22 Rebûlâhir 568/ 12 Aralık 1172'de tahta çıktı. Kardeşine karşı kolay bir başarı elde eden Alâeddin Tekiş için asıl süreç bundan sonra başlayacak ve taht kavgası 21 yıl sürecektir. Onun Harezmi tahtını ele geçirmek için verdiği mücadelede Nâsirüddin Melikşah'ın ortaya koyduğu diplomatik maharet açıktır. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 303; Cüveynî, 1342:157; Cüveynî, 2013: 264-265;Reşîdüddin 1389: 5; Reşîdüddin, 2022: 45; Hamdullah Müstevfi, 1387: 486; Hamdullah Müstevfi, 2018: 388-389; Mîrhând, IV, 1339: 365-366; Mîrhând, 2022: 52; Hândmîr, II, 1380: 634; Kafesoğlu, 1984: 84-85; Hasanzâde, 25; Hil'atberî- Şerifi, 1380: 45; Gürbüz, XXXX, 2011:364)

KIPÇAKLAR İLE İLİŞKİLERDE NÂSIRUDDİN MELİKŞAH'IN ROLÜ

Harezmişahların hüküm sürdüğü zaman zarfı içerisinde ilişki kurduğu bir diğer topluluk Kıpçaklardır. Harezmişahlar ve Kıpçaklar arasındaki münasebetleri eski zamanlara dayandırmamız mümkündür. Kutbeddin Muhammed döneminden itibaren taraflar arasında süregelen bir mücadele söz konusuydu. Kıpçakların devamlı olarak Cend, Mankışlag ve Harezmi topraklarına akınlar düzenleyerek bölgeyi yağmalamaları yüzünden Harezmişahlar, bu saldırıları önlemek amacıyla Deşt-i Kıpçak topraklarına sefer düzenlemek zorunda kaldılar. Atsız ve İl-Arslan dönemlerinde Kıpçaklar üzerine biri ilkbaharda biri de sonbaharda olmak üzere yılda iki sefer düzenlemesi gelenek haline geldi. Bu seferler hakkındaki bilgiler Harezmişahların Abbâsî halifelerine gönderdiği mektuplardan anlaşılmaktadır.²

² Abbâsî Halifeliğine gönderilen mektuplar için Bkz. Reşîdüddin Vatvat, *Arâsiü'l-Havâtîr Nefâsiü'l-Nevâtîr*. Ayasofya Nüshası, Nr: 4138; Reşîdüddin Vatvat, *Ebkârü'l- Efkâr fî Resai'l Ve'l Eşkâr*. İstanbul Üniversitesi Farsça Yazma Eserler, Nr: 424; Vatvat, 1318.

Taraflar arasındaki ilişkiler Alâeddin Tekiş dönemine kadar sürekli olarak mücadeleyle geçti. Bunun üç önemli nedeni vardı. Bunlardan birincisi Deşt-i Kıpçak topraklarında yaşayan ve Müslüman olmayan Türkler arasında İslâmiyeti yaymak, ikincisi Kıpçaklar üzerinde hâkimiyet kurarak askerî güçlerinden faydalanmaktı. Kıpçaklar, bu dönemde himayelerine girdikleri devletlerin güçlerini artırdıkları gibi bölgedeki dengeleri de değiştirmekteydiler. Üçüncü sebep ise İpek Yolu ticaret merkezi üzerinde önemli bir yere sahip olan ve Kıpçak saldırılarına karşı ileri karakol görevi yapan Cend şehrini korumaktı. Çünkü Cend şehri, Harezmsahların Kıpçak topraklarına açılan kapısıydı. Onlar bu sayede şehri hem yapılan seferler için bir üs olarak kullanmakta hem de İpek Yolu üzerinde önemli bir yere sahip olan Harezm'in güvenliğini sağlamaktaydılar.

Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra geriye kalan mirasa sahip çıkan Harezmsahlar, İl-Arslan döneminde müstakil bir devlet olma sürecine girdiklerinden Horasan ve Mâveraünnehir bölgelerinde hâkimiyet tesis etmeleri için en başta askerî güce ihtiyaçları vardı. Bu ihtiyacın karşılanabileceği önemli insan kaynağı şüphesiz Kıpçaklardı. Her ne kadar onlarla mücadele etmiş olsalar da Kutbeddin Muhammed döneminden itibaren Harezm ordusu içerisinde Kıpçak komutan ve askerlerin yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca Harezmsahların sürekli olarak bu topraklara sefer düzenlenmelerinden Kıpçak bozkırında önemli bir nüfuzla sahip oldukları aşikârdır. Bu durum Harezmsahlar açısından askerî anlamda büyük bir avantajdı.

Atsız döneminde Harezmsahlar ve Kıpçaklar arasında mücadeleler devam etse de Harezm Seferleri sırasında Selçuklu ordusuna karşı Kıpçak askerlerinin gücünden yararlandığı bilinmektedir. Hem Harezmsahlar hem de Kıpçaklar açısından önemli bir şehir olan Cend birkaç kere Atsız'ın elinden çıkmış olsa da 1152'de yine yapılan sefer sonucunda yeniden ele geçirildi. Cend, bu tarihten itibaren Harezmsahların egemenliğinde kalarak önemini korumaya devam etti. İl-Arslan'ın saltanatında Kıpçaklara karşı ılımlı bir siyaset izledi. Ancak iki taraf arasındaki ilişkiler hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almasa da ordu içerisine Kıpçakların aktif rol aldıklarını söyleyebiliriz.

Alâeddin Tekiş dönemi ise Harezmsahların Kıpçaklar üzerinde hâkimiyet kurduğu bir dönemdir. Alâeddin Tekiş, saltanatında Kıpçaklara karşı önceki dönemlerde izlenen siyasetten farklı bir yol izlemeyi tercih etti. Çünkü Karahıtayların Siriderya'nın (Seyhun) kuzey tarafını ele geçirmeleri ve Kıpçaklar ile iş birliği yapmaları ve ardından sürekli olarak Harezm topraklarına saldırımları Harezmsahlar açısından önemli bir tehditti. Sınırlarının kuzey ve doğusunda yaşanan gelişmeleri yakından takip eden Tekiş'i ziyadesiyle endişelendirmekteydi. Tekiş, hükümdar olmadan önce Cend valiliği yaptığı için bu toprakları çok iyi tanımaktaydı. Aldığı tedbirler sayesinde şehri Deşt-i Kıpçak topraklarına düzenlenen akınlarda askerî bir üs olarak kullanmasının yanı sıra ülkenin doğusundan ve kuzeyinden gelecek olan Kıpçak ve Karahıtay saldırılarını da önlemiş oldu. (Kafesoğlu, 1984:93-94; Keleş,2021:163). Ardından Kanglıların Uran kabilesine mensup Melike Terken ile yaptığı evlilik sayesinde Kıpçaklar üzerinde hâkimiyet kurarak büyük bir askerî gücü etrafına toplamayı başardı. (Cüzcânî, 1363:315; Cüzcânî, 2015, 122; Köprülü, VII/26,1943: 232)

Cüzcânî, Melike Terken'in Yuğuroğullarından Alp Kıran'ın kızı olduğunu kaydederken, Ahincanov göre Kanglılara bağlı Uran kabilesi lideri Kadir Buka'nın kızıdır. Bu evlilikten sonra Kıpçak unsurların yavaş yavaş Harezm'e doğru harekete geçerek bu topraklara yerleşmeye başlamaları, 576-577/1181'den itibaren de Harezm ordusu içerisinde aktif görev almalarıyla birlikte Alâeddin Tekiş, Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinin en kudretli ordusuna sahip oldu. Bu sayede Kıpçakları kontrol altına alarak devletin kuzey sınırını emniyet altına aldı (Cüzcanî, 1363:315-316; Ağcanov, 2010:2014)

Kıpçakları itaat altına almayı başaran Alâeddin Tekiş, ilk iş olarak büyük oğlu Nâsiruddin Melikşah'ı Cend valisi olarak tayin etti. Cend şehrinin Harezmşahlar açısından önemi büyüktür. Çünkü şehir, Harezmşahlar açısından önemli bir askerî üs konumundaydı. Çünkü Kıpçaklara düzenlenen seferler Cend üzerinden sevk ve idare edilmekteydi. Bu yüzden tahta namzet olan hanedan üyeleri askerî ve siyasî tecrübe kazanmaları için öncelikle bu şehrin valiliğine tayin edilirdi. Alâeddin Tekiş, Nâsiruddin Melikşah'ın Cend valisi olarak tayin edildiğine dair komşu ülkelerin hükümdarlarına gönderilmek üzere İnşa Divanı Reisi Müeyyedü'l-Bağdadî'ye bir fetihnâme kaleme almasını emretti. Alâeddin Tekiş, gönderdiği fetihnâmenin giriş kısmında Allah tarafından bu toprakları yönetme hakkının kendisine verildiğini, bu sebeple itaati altında bulunan toprakları koruyarak, oralarda yaşayan halka iyi davranarak çeşitli lütuflarda bulunduğunu anlatmaktadır. Fetihnâmede Türk hükümdarlık geleneğinde yer alan sultan adına hutbe okutmak ve sikke bastırma gibi bağımsızlık nişanelerinden bahsetmesi Harezmşahların devletleşme sürecini de tamamladığına dair önemli bir kanıttır. Alâeddin Tekiş, Cend şehrinin İslâm dünyası açısından önemini vurgulayarak şehrin büyük bir kısmının küffar toprakları içerisinde kaldığını kaydetmekte, devletin ve ümmetin bekası için büyük önem taşıyan Cend'in korunması gerektiğine dikkat çekmektedir. Fetihnâmenin bizi ilgilendiren kısmında da Cend valisi olacak kişinin vasıflarından ve oğlu Nâsiruddin Melikşah'ın bu meziyetlere haiz olduğundan şu şekilde bahsedilmektedir:

.....

Cend vilayeti ve etrafındaki bölgelerin tamamının idaresini aziz ve şerefli evladım Nâsirü'd-dünya ve'd-din Ebû Mansur Melikşah'a vermeyi ferman buyurduk. O, bu zamanın büyüklüğüne ve donanımına sahip, padişahlık kurallarını bilen ve ilahi lütfun gölgesinde yer alan bir meliktir. İdarecilik vasıfları yüzüne yansımıştır. Talihinin işaretleri çehresinde görülmektedir. Meliklik hukukuyla eğitildiğinden padişahlık ve liderlik vasıfları hâsıl olmuştur. Bu topraklara barışı getirmek ve adalet fidanının yetişmesini sağlamak, Allah'ın fazilet diliyle devletin devamlılığını tescil etmek için mücadele eder. Allah'ın nimetlerinin dizginlerinin güzelliğinin ona teslim edilmesi olgunluğunun göstergesidir. Kendisine güvenimiz tam, sadakatinden şüphemiz yoktur. O, Rabbanî bir faziletin ümidine sahiptir. Onu takip eden ikbâl dili bu anlamda akıcıdır. Yakınındakilere yardım etmekte de gayet isteklidir. Saltanatında huzurlu ve kudretli olduğu zamanlarda müyesser olacaktır. Çok eskiden beri hükümdarlık makamının muradına erdiğinden sultanlık derecesine ulaşmıştır. Ulu, yüce, işini sağlama alan, işi bozma, yayma ve geri alma, sorunları çözme, bölgenin idaresini kurallara uygun bir şekilde

geniş bir adalet ve olgun bir akulla idare edebileceğini biliriz. Eskiden beri bu kurallara uyması ve bu büyük meziyetler sayesinde ihsanlarda bulunması onun şanıdır.

Onların güvenliğini ve huzurunu korumak ve sağlamak görevini bu evladımıza buyurduk. Kendisi Allah'tan korkar ve günahattan sakınır. Ortaya koyduğu akıl ve sancağı yüceltmek için yaptığı harcamalar ve tasarrufların, mükâfat ve cezası ancak kıyamet gününde verilir. Ayrıca kişiliğini süsleyen güzel huy ve alışkanlıklara sahiptir. O, mutluluk ticaretinin sermayesini artırdı. Şükürsüzlük, gevşeklik ve hafiflik yüzünden felaket ve afetlerin olabileceği önceden gönlüne âyân olacak kadar büyük bir şerefe sahipti. Onun isteği ve arzusuyla herhangi bir sıkıntı ve korku ile karşılaşmaz. Bu onun şiarıdır. Cefa çektiği zaman dürüstlüğü için mükâfatlandırılır. Ahiret nimetleri ve istekleri bâki kalır. O, sonsuz nimet ve nefsi arzuları gönlünde barındırmaz. Çünkü mülkün bâki, melikliğin fâni olduğunu bilir. O vakitte Abdulaziz Bilâya musibeti meydana geldi. Hakikat erbabları onu akıllılar zümresinde saymazlar ve akılsız biri olduğunu bilirler. Kendisi için hayatın değeri olmadığından iyilik kefesi de ağır gelmez.

Dünyanın güzelliklerinin melikin gözünde değeri yoktur. Eskiden beri var olan efendiliği sayesinde mutluluğu inşa etti. Başarı eli için tüm menşurlara tuğra çekti. Hangi saadet böyle olabilir ki sancağı Allah'ın izniyle yükselecektir. Dünyadaki tüm nimetler ona verilse de mağrur olmaz. Şerefine zevâl getirecek dünyevî isteklerden uzak durur. Gerçek hayatta da ahirete de hayır işleri bâki kalır. İyilik yapmayı vacip bilir. Dini bütün, devletin adalet elbisesini giyebilecek ve memleketi idare edebilecek yeteneklere haizdir. Emirler çerçevesinde yapılan faaliyetlerin tamamı amellerinin takvasını artırmak içindir. Biz de onun Allah'ın rızasını kazanacağı işlere öncelik vermesini ferman buyururuz. Takvimde ve adalette ahlâklı olup, kötü şeylerden uzak durur. Kanunları korur ve emir ve yasakları kendi nefsi isteklerine göre çiğneyemez. O, ilk önce kendi arzularını köreltir. Büyük hevesini efsunlayıp bir şişeye hapseder. Şehveti iyilikle def eder. Ayrıca maiyetindekileri düzeltmek için dizginleri eline alır. Uzağında ve yakınında bulunanlara iyiliklerde bulunur. Sultanlık isteklerini baskılayarak şeytanî arzuları def edip şeriat yolunda yürüyen kişi, bu işe en uygun kişidir. (Bağdâdî, 1315:198-202)

Oğlu Nâsırüddin Melikşah'ı Cend valisi olarak tayin ettikten sonra Alâeddin Tekiş, hem Horasan'da kardeşi Sultansah Mahmud ile hem de Kıpçaklar ile mücadelesine kaldığı yerden devam etti. Harezmsahlarn Kıpçaklara karşı önemli başarılar elde etmesi Kıpçaklar arasında iç çekişmelere neden oldu. Uran kabilesine mensup ve aynı zamanda Alâeddin Tekiş'in kayınpederi Kadir Buka ile yeğeni Alp Kara'nın (Direk) arası bilinmeyen bir sebepten dolayı açıldı. Alp Kara, amcası Kadir Buka'yı ortadan kaldırmak için oğlu Kıran başkanlığında bir heyeti Gürgeç'e göndererek Alâeddin Tekiş'e bağlılığını bildirerek Harezmsahlarn Karahıtaylar üzerine düzenleyeceği seferlerde askerî destek vereceğini belirtti. Alâeddin Tekiş, kendisine bağlılıklarını bildiren Kıpçak elçileri iyi bir şekilde ağırladıktan sonra komutanlarından on kişiyi Kıpçak heyetin yanına vererek oğlu Nâsırüddin Melikşah'ın hâkimiyetinde bulunan Cend, Suğnak³ ve Barcılığ-kent'e⁴ gönderdi.

³ Kıpçaklara uzun süre başkentlik yapan ve Seyhun Nehri'nin yukarı kısmında yer alan şehirdir. (Sümer,1972:39)

⁴ Seyhun Nehri'nin batı yakasında Cend ile Siğnak arasında kalan şehrin adıdır.(Sümer,1972:41)

Kıpçak heyetinin Nâsıruddin Melikşah'ın yanına gönderildiğine ve Deşt-i Kıpçak topraklarında yapılan faaliyetlere dair 578/1182-1183 tarihinde Irak Atabeyi Cihan Pehlivan'a yazdığı mektupta önemli bilgiler yer almaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz konu ile olarak mektupta şu bilgilere yer verilmektedir:

.....

Büyükler zümresinden on âlim kişi ve o hazretin ve devletin hizmetinde olan yiğitler yiğidi Alp Kıran yola koyuldular. Oğul (Aziz ve cömert) Nasuriddin Melikşah'a (Allah ömrünü uzun etsin) hizmet etmek için gittiler. Evladımız sayesinde bu topraklardaki huzur, bağımsızlık derecesine ulaştı. Önemli devlet meselelerinde baskı yapılmasını emretti. Onun hizmetinde olan Cend, Esnaş, Barcılığkent, Şehir kent, Ribatat'ta bulunan görevlilerin tümü ve fermanımız altında bulunan diğer topraklarda aman dileyenleri kendi sancağı altında topladı. Alp Kıran o kişiyle görüşerek ittifak yaptı. Elçilerden destek alarak vilayetleri kötü durumdan kurtardılar. Eziyet çekenler, geride kalanlar yok olmaktan kurtuldular. Onun nesli günahkâr ve ziyan olmuş bir topluluktu. Bu yüzden sıkıntı çekmeye mahkûm oldular. Bu topraklarda hayattan beklentisi olanlardan geriye kimse kalmadı. Din ve devlet dostlarının yanı sıra bu beldede geriye kalanlara yardım ve cömertlik etmeye başladılar. Sonsuz ikbâli ve çifte su verilmiş kılıcı işlemeye başladı. Zillet gruplarının isteği ve cehalet erbablarının beklentileri hiçbir surette gerçekleşmedi. Bu dost diğer değerli dostları ile her şeyi kararlaştırdı. (Bağdadî, 1315:171-173)

Alâeddin Tekiş gönderdiği mektubunda Nâsıruddin Melikşah'ın Deşt-i Kıpçak topraklarında elde ettiği başarıdan bahsederek bölgenin önemli şehirlerinin ele geçirildiğini bu sayede Kıpçaklar üzerinde hâkimiyet sağlandığını belirtmektedir. Mektubun satır aralarından Nâsıruddin Melikşah'ın elde ettiği topraklarda yaşanan halka karşı adil, cömert ve merhametli bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Göz ardı edilmemesi gereken başka bir husus Alp Kıran'ın elde edilen başarılarında önemli bir paya sahip olmasıdır.

Alâeddin Tekiş, Kıpçakların desteğini arkasına almasıyla birlikte uzun zamandan beri Mâverâünnehir topraklarından atmak istediği Karahıtaylara karşı önemli bir fırsat yakalamış oldu. Alâeddin Tekiş, Kıpçaklardan aldığı askerî destek sayesinde Karahıtaylar üzerine akınlar düzenlenmesini emretti. Nâsıruddin Melikşah, babasından aldığı emir doğrultusunda Alp Kıran komutasındaki bir orduyu Karahıtaylara karşı sefer düzenlemekle görevlendirdi. 1182 yılından itibaren düzenlenen akınlar ile önemli başarılar elde edildi. Alp Kıran, Karahıtaylar açısından mühim bir şehir olan Taraz' (Talas)⁵ ele geçirdi. Böylece Harezmsahlara bölgede nüfuzlarını arttırmaya başladılar.

⁵ Sayram (İsficâb) kasabasının seksen mil kuzey doğusunda yer almaktadır. Şehir X. yüzyılda Karluk Türkleri ve Müslümanlar açısından önemli bir ticaret merkeziydi. (İbn Havkal, 2017: 393. Le Strange, 2015: 84)

SULTANŞAH MAHMUD-NÂSIRUDDİN MELİKŞAH MÜCADELESİ

Alâeddin Tekiş, Kıpçaklar meselesini hallettikten sonra yönünü Mâverâünnehir topraklarına hâkim olan Karahtaylara çevirdi. Alâeddin Tekiş Karahtaylara vergi ödememeyi ve Mâverâünnehir topraklarından atmayı hedefliyordu. Alâeddin Tekiş, Karahtaylar üzerine sefer düzenlediği için Horasan topraklarını bir süreliğine ihmal etti. Alâeddin Tekiş, her ne kadar Horasan topraklarında nüfuzunu arttırmaya başladyısa da Sultanşah Mahmud, Harezmliler açısından hâlâ tehdit olmaya devam etmekteydi. Çünkü Sultanşah Mahmud, ağabeyine rağmen bölgede faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdürmekteydi. Kardeşler arasında bu gelişmeler yaşanırken daha önce Alâeddin Tekiş'e sığınan Serahs Hâkimi Togaşah'ın Muharrem 581/Nisan 1185'te vefat etmesinin ardından tahta oğlu Sencerşah çıkarıldı. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991: 305; Cüveynî, 1342:160; Cüveynî, 2013: 267; Mîrhând, IV,1339: 369; Mîrhând, 2022: 51-52; Handmîr, II, 1380: 636)

O da tıpkı babası gibi devleti idare edebilme kabiliyetinden yoksun olduğu için idareyi atabeyi Mengli Bey üstendi. Ancak Mengli Bey'in elde ettiği gücün sarhoşluğuyla halka zulmedip mallarına el koymaya başlaması Togaşah'ın devlet adamlarını oldukça rahatsız etti. Devlet adamları Mengli Bey'in yanından ayrılarak Sultanşah Mahmud'un tarafına geçtiler. Bundan sonraki süreçte Mengli Bey'in haddini aşp halkın canına kast edecek kadar ileri gitmesi bardağı taşıran son damla oldu. Durumdan haberdar olan Alâeddin Tekiş, 582/1186'da Mengli Bey'i cezalandırmak için harekete geçti. Bu sıralarda ağabeyinin Horasan'a hareket ettiğini haber alan Sultanşah Mahmud, Harezm topraklarını ele geçirmek için oraya yöneldi. Onun bölge topraklarına karşı yaptığı saldırılara halk büyük bir direniş göstererek geri püskürtmeyi başardı. İstedğini elde edemeyen Sultanşah Mahmud, geri çekilmek zorunda kaldı. Tekiş, kardeşinin Harezm'e yapacağı saldırıyı önceden tahmin ettiğinden planlarında değişiklik yaparak Sultanşah Mahmud'un elinde bulunan Merv'e yöneldi. Bu sırada Âmuye'de (Âmül)⁶ olan Sultanşah Mahmud, Harezm askerlerinin savunmasız durumdaki Merv'e hareket ettiğini haber aldı. Durumun ciddiyetinin farkına varan Sultanşah Mahmud Merv'e dönerek şehirde hâkimiyetini yeniden sağladı. Planı tıkr tıkr işleyen Tekiş, kardeşinin Merv'i ele geçirdiğini haber alır almaz asıl hedefi olan Nişâbü'r'a yönelerek Zilhicce 581/Mart 1186'da şehri kuşattı. İki ay süren kuşatmanın ardından Safer 582/Mayıs 1186'da Atabey Mengli ve Sencerşah'ı antlaşma yapmaya mecbur bıraktı. (İbnü'l-Esîr, XI, 1991:305; Cüveynî, 1342:160; Cüveynî, 2013: 267-268; Mîrhând, IV,1339: 369; Mîrhând, 2022:60; Handmîr, II, 1380: 636; Kafesoğlu, 1984:103-104; Azar Nasrabadi, 2021:36)

Alâeddin Tekiş, Nişâbü'r'da sükûneti sağladıktan sonra Harezm'e geri döndü. Mengli Bey ile yapılacak olan antlaşmanın şartlarını belirlemek için devlet adamlarından Hâcib Bozorg Şihâbüddin Mes'ûd, Hansalâr Seyfeddin Merdanşîr ve münşisi Müeyyedü'l-Bağdadî'yi Nişâbü'r'a gönderdi. Yapılan antlaşmaya göre Mengli Bey Alâeddin Tekiş'e itaat edecek ve devlete vergi ödeyecekti.

⁶ Ceyhun Nehri kıyısında yer alan Horasan şehirlerinden biridir. (İbn Havkal, 2017: 388)

Ancak Mengli Bey bu antlaşma şartlarına uymadığı gibi Alâeddin gelen devlet adamlarını tutuklatarak Sultansah Mahmud' a teslim etti. (Cüveynî, 1342: 160; Cüveynî, 2013:268; Mîrhând, IV,1339: 370; Mîrhând, 2022: 60; Kafesoğlu, 1984:104; Bünyatov, 2003:40; Nâsır Azarabadî, 2021: 137) Atabey'in Sultansah Mahmud ile arasının bozuk olmasına rağmen böyle bir tutum sergilemesi ikilinin Tekiş'e karşı ittifak yaptıklarının göstergesidir. Atabey Mengli devlet adamlarını alkoymanın yanı sıra devlet erkânından ünlü Şeyhü'l-İslâm Burhaneddin Ebu Sa'd b. İmam Fahirüddin Abdulaziz Kûfî'yi öldürtmesi Alâeddin Tekiş'i çileden çıkardı. (Cüveynî, 1342:160; Cüveynî, 2013:268; Mîrhând, IV, 1339:370; Mîrhând, 2022: 60)

İbn İsfendiyâr, hadiseyle ilgili olarak Burhaneddin'in Mengli Bey'den kaçarak Bâvendilere sığındığını, Mengli Bey'in de Mazenderan'a elçiler göndererek Nişâbûr'a geri dönmesi onu için ikna ettiklerini, elçilerin sunduğu vaadlere inanan Burhaneddin'in Nişâbur'a döner dönmez öldürüldüğünü kaydetmektedir. (İbn İsfendiyâr, II, 1386: 156) Yaşanan bu olaydan sonra Alâeddin Tekiş, Muharrem 583/Mart 1187'de başkent Gürgenç'ten Nişâbûr'a gelerek şehri kırk gün boyunca kuşattı. Kuşatmaya daha fazla dayanamayan Mengli, iyice köşeye sıkıştı. Ulaşmak için imam ve seyyidlerden oluşan bir heyeti Alâeddin Tekiş'e göndererek af diledi. Rebiülevvel 583/Mayıs 1187'de Nişâbûr'a giren Alâeddin Tekiş, huzura getirilen atabeye halktan gasp ettiği malları iade etmesi halinde kendisini bağışlayacağına dair söz verdi. (Cüveynî, 1342:160; Cüveynî, 2013:268; Mîrhând, IV, 1339:370; Mîrhând, 2022: 60)

Alâeddin Tekiş, Mengli Bey'i affettiğini söylese de ona güvenmediği için ortadan kaldırmak için yollar arıyordu. Sonunda Mengli Bey'i ortadan kaldırmak için bir çözüm yolu buldu. İmam ve fakihlerden Mengli Bey'in katli için fetva alan Alâeddin Tekiş, onu katlettiği Şeyhü'l-İslâm Burhaneddin'in babası Abdulaziz Kûfî'ye kısas için teslim etti. Abulaziz Kûfî, Mengli Bey'i öldürerek oğlunun intikamını alırken Tekiş kendisi için önemli bir engeli ortadan kaldırmış oldu. Bu sayede Horasan'ın önemli şehirlerinden biri olan Nişâbûr, Harezmsahlarn hâkimiyetine girdi. Alâeddin Tekiş asayişli sağladıktan sonra bölgenin idaresini daha önce Cend valiliği görevini yürüten büyük oğlu Nâsırüddin Melikşah'a bırakarak Recep 583/Eylül 1187'de Gürgenç'e geri döndü. (Cüveynî, 1342:160; Cüveynî, 2013:269; Mîrhând, IV, 1339:370; Mîrhând, 2022: 60-61; Kafesoğlu, 1984:105) Alâeddin Tekiş, Mengli Bey meselesini hallettikten sonra Togaşah'ın eşi ve oğlu Sencerşah'ı da yanına alarak Harezm'e döndü. İbnü'l-Esîr ve Cüveynî, Tekiş'in Sencerşah'ın annesiyle evlenerek onu da kendisine damat yaptığını kaydetmektedirler. (İbnü'l-Esîr, XI,1991: 305; Cüveynî, 1342:160; Cüveynî, 2013:269 Bünyatov, 2003:41)

Alâeddin Tekiş cephesinde yukarıda zikredilen hadiseler yaşanırken Sultansah Mahmud da tahtı ele geçirmek fırsat kolluyordu. Bu sıralarda Merv'de bulunan Sultansah Mahmud, ağabeyinin Nişâbur'dan ayrıldığını haber aldığı anda bu fırsatı değerlendirmek için harekete geçti. Şehir bu sırada Alâeddin Tekiş'in büyük oğlu Nâsırüddin Melikşah'ın hâkimiyetindeydi.

Sultanşah Mahmud önce Nişâbûr yakınlarındaki Şadyah'a⁷ saldırarak halkın büyük bir kısmını öldürtüp şehrin surlarını mancınıklar ile yerle bir etti. Ardından Nişâbûr önlerine gelerek şehri kuşattı. Kendisinden sayı ve teçhizat olarak üstün bir orduya sahip amcasıyla kıyasıya bir mücadeleye girişen Nâsıruddin Melikşah, yoğun saldırılara daha fazla dayanamayacağını anlayınca babasına bir mektup yazarak yardım istedi. Alâeddin Tekiş, oğlunun zor durumda olduğunu haber alır almaz büyük bir orduyla Harezm'den Nişâbûr'a doğru yola çıktı. Sultanşah Mahmud, ağabeyinin büyük bir orduyla üzerine doğru geldiğini haber alınca mancınıklarını yakıtılarak Merv'e çekilmek zorunda kaldı. Alâeddin Tekiş, şehre geldiğinde her tarafın harabeye döndüğünü gördü. Hemen Nişâbûr'da tahrip olan yerlerin tamir edilmesini emrederek kışı geçirmek üzere Mazenderan'a gitti. (Cüveynî, 1342: 161; Cüveynî, 2013: 269-270; Reşîdüddin, 1389:8; Reşîdüddin, 2022:49; Mîrhând, IV,1339: 371; Mîrhând, 2022: 61-62; Hândmîr, II, 1380: 637; Bünyatov, 2003: 41)

Alâeddin Tekiş, 589/1193 baharında kardeşi Sultanşah Mahmud ile anlaşmak için bir kez daha Harezm'den Horasan'a doğru yola çıktı. Alâeddin Tekiş, Ebîverd şehrini aldığı anda kardeşine elçiler göndererek uzlaşmak istediğini bildirdi. Ancak Sultanşah Mahmud, ağabeyinin barış teklifine sıcak bakmadı. Bu sırada Serahs Hâkimi Bedreddin Çakır, Alâeddin Tekiş'e haber göndererek kendisine bağlı bazı askerlerin Sultanşah Mahmud tarafından tevkif edildiğini ve acil olarak gelmesi gerektiğini bildirdi. Alâeddin Tekiş haberi alır almaz Serahs'a yöneldi. Şehre geldiğinde Bedreddin, Alâeddin Tekiş'e bağlılığını arz ederek değerli hediyeler takdim etti. Serahs şehrinin ağabeyinin eline geçtiğini duyan Sultanşah üzüntüsünden hastalanarak Şevval 589/Eylül 1193'te vefat etti. Alâeddin Tekiş kardeşinin vefat haberini aldığı anda çok sevindi. Böylece Sultanşah Mahmud'un ölümüyle birlikte yirmi bir yıllık taht mücadelesi de sona erdi. Onun vefatının ardından hâkimiyetinde bulunan Talekan, Merv-i Rûd ve Herât gibi Horasan'ın önemli şehirleri de Harezmşahlar Devleti'nin hâkimiyetine girmiş oldu. Bu yüzden Alâeddin Tekiş, yönetim kademelerinde bazı değişiklikler yapma yoluna gitti. Önce avlanmayı çok seven Nâsıruddin Melikşah'ın babasından av hayvanlarının bol olduğu Merv'e tayin edilmesini istemesi üzerine oğlunun bu isteğini yerine getirerek Merv'e gönderdi. Nişâbûr'un idaresini de diğer oğlu Kutbeddin Muhammed'e verdi. Ancak Tekiş'in Cend valiliğine kimi tayin ettiği konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. (İbnü'l-Esir, XI, 1991:308; Cüveynî, 1342:164; Cüveynî, 2013: 272; Reşîdüddin, 1389:11; Reşîdüddin, 2022: 52; Cüzcânî, 1363:319; Cüzcânî, 2015:127; Bünyatov, 2003: 43-44; Ceceli,2005: 94)

Alâeddin Tekiş, bundan sonra Irak topraklarında düzeni sağlamak için kolları sıvadı. İsfahan'ı eski Rey Hâkimi İnanç Bey'in oğlu Kutluğ İnanç'a, Hemedan'ı da Emir Karagöz'e verdi. Rey hâkimi olarak oğlu Yunus Han'ı, ordu başkomutanlığına da emirlerinden Mayacuk'u tayin etti. Tekiş, Harezm'e döndüğü sırada büyük oğlu Nâsıruddin Melikşah'ın rahatsızlandığını haber aldı. Tedavi için onu Tûs'a gönderdi. Melikşah sağlığına kavuşunca da Nişâbûr valiliğine tayin etti.

⁷ Nişâbûr yakınlarında yer alan kasabadır. (Le Strange, 2015:467)

Tekiş, Nişâbur valisi olan diğer oğlu Kutbeddin Muhammed'i yanına alarak Harezm'e döndü. (İbnü'l-Esîr, XII, 1991: 97-98; Cüveynî, 1342:165; Cüveynî, 2013:275; el- Bündâri, 2016, 268; İbn İsfendiyâr, II,1386:158)

NÂSIRUDDİN MELİKŞAH'IN IRAK MESELELERİNDEKİ ROLÜ VE VEFATI

Nâsirüddin Melikşah'ın müdahil olduğu bir diğer konu Irak meselesidir. Kardeşi Yunus Han'ın himayesinde bulunan Irak toprakları bir süre sonra karıştı. Yunus Han, Irak'ta asayişini sağlayamayacağını anlayınca askerî yardım için bölgeden ayrıldı. Yerine bıraktığı komutanı Mayacuk ise bu sıralarda Simnan, Damgan ve diğer şehirlerden dağınık gruplar halinde gelen Harezmîleri bir araya toplamakla uğraşıyordu. (İbnü'l- Esîr, XII, 1991:96-97; Cüveynî, 1342:164-165; Cüveynî, 2013: 271; Râvendî,II, 1999, :350-351; Mîrhând, IV, 1339: 376; Mîrhând, 2022: 70; Hândmîr, II, 1380: 639; Bünyatov, 2003: 56; Kafesoğlu, 1984: 134; Nâsır Azar Abâdı, 2021: 274)

Cüveynî, Yunus Han'ın yardım için ağabeyi ve Horasan valisi Nâsirüddin Melikşah'tan yardım istediğini ancak Yunus Han'ın destek kuvvetleri gelmeden Bağdatlıları itaati altına aldığını kaydetmektedir. Müellife göre Nâsirüddin Melikşah daha sonra Hemedan'a gelerek bir süre kardeşinin yanında kaldı. (Cüveynî, 1342:168; Cüveynî, 2013:275-276) İbrahim Kafesoğlu, Cüveynî'nin bu kaydının doğru olmadığını belirtmektedir. Kafesoğlu, o sıralarda Harezm askerlerinin sayısının az ve dağınık olduğunu bu yüzden böyle bir şeyin mümkün olamayacağını ifade etmektedir. Ayrıca Hemedan o zamanlarda İbnü'l-Kassab'ın elinde olduğundan böyle bir hadisenin gerçekleşme ihtimali bulunmadığını kaydetmektedir. (Kafesoğlu, 1984:134)

Alâeddin Tekiş, Irak-ı Acem topraklarının idaresini yeniden düzenlemek zorunda kaldı. Önce Şafî mezhebinin önde gelen âlimlerinden Sadrüddin Muhammed b. Vezzan'ı Hemedan kadılığına tayin ettikten sonra şehrin idaresini yeniden oğlu Yunus Han'a bırakarak İsfahan'a gitti. Bir süre burada kalarak İsfahan valiliğine torunu Erboz b. Togan Togdu'yu atadı. (Cüveynî, 1342: 168; Cüveynî, 2013:277; Râvendî, II, 1999: 354-355; Reşîdüddin, 1389:13; Reşîdüddin, 2022: 54; Mîrhând, IV,1339: 377; Mîrhând,2022: 68; Hândmîr, II, 1380: 640; Bünyatov, 2003:57-58; Kafesoğlu, 1984: 137) Alâeddin Tekiş Harezm'e geri dönerken av tutkunu oğlu Nâsirüddin Melikşah'ın Merv'e gitmemesi konusunda uyararak Horasan valiliğine tayin etti. Nâsirüddin Melikşah babasının uyarılarını dikkate almayarak Merv'e gitti. Ancak orada rahatsızlığının gittikçe artması üzerine Nişâbûr'a geri dönmek zorunda kaldı. Nâsirüddin Melikşah Rebiülâhîr 593/ Mart 1197'de vefat etti. Oğlunun vefatını Harezm'de öğrenen Alâeddin Tekiş bu habere çok üzüldü. Alâeddin Tekiş, Melikşah'ın vefatından sonra torunlarının kendisine karşı isyan edeceği haberini aldığı anda isyana engel olması için veziri Nizamü'l-Mülk Mes'ûd'u Nişâbûr'a gönderdi. Mes'ûd, Melikşah'ın büyük oğlu Hinduşah'ı Harezm göndererek şehirde gerekli tedbirleri aldı. Böylece çıkabilecek bir isyanın önüne geçmiş oldu. (Cüveynî, 1342:169; Cüveynî, 2013:278; Reşîdüddin, 1389:13; Reşîdüddin, 2022: 54; Mîrhând, IV, 1339: 378; Mîrhând, 2022:74; Hândmîr, II, 1380: 640; Bünyatov,2003: 42)

SONUÇ

Nâsiruddin Melikşah, gerek devlet adamı kimliğiyle gerekse edebî yönüyle Harezmsahlardan açısından müstesna bir yere sahiptir. Nâsiruddin Melikşah, gösterdiği diplomatik başarıyla babası Alâeddin Tekiş'in tahta çıkışında aktif oynamıştır. Sultan Alâeddin Tekiş, oğlunun bu başarısından dolayı Cend valiliği görevine tayin etmiştir. Cend valiliği yaptığı dönemde özellikle Kıpçak komutan Alp Kara ile birlikte hem Kıpçaklara hem de Karahıtaylara karşı önemli başarılar elde etmiştir. Daha sonra Nişâbur valiliğine tayin edilen Nâsiruddin Melikşah Horasan topraklarını ele geçirmek isteyen amcası Sultaşah Mahmud'a karşı amasız mücadele vermiş ve onu geri püskürtmeyi başarmıştır.

Bundan sonraki süreçte Nâsiruddin Melikşah'ın Irak'ta yaşanan hadiselerde kardeşi Yunus Han'a destek olduğu görülmektedir. Onun elde ettiği bu başarılar iyi bir devlet adamı ve asker olduğunun kanıtlamaktadır. O, iyi bir asker olmanın yanı sıra aynı zamanda Farsça şiir yazacak kadar edip bir kişiliğe sahipti. Güçlü bir kişiliğe olan Nâsiruddin Melikşah'ın en büyük zaafı av merakıydı. Bunun için babasının verdiği Nişâbur valiliği görevini kabul etmeyerek av hayvanlarının bol olduğu Merv şehrinin valiliğini talep etmişti. Alâeddin Tekiş de oğlunun bu isteğini kabul etmişti. Ancak bu isteği Nâsiruddin Melikşah'ın sağlığının bozulmasına ve genç yaşta hayata veda etmesine neden oldu. Onun av merakı yüzünde erken yaşta vefat etmesi Harezmsahlardan Devleti açısından büyük bir kayıptır. Belki de Nâsiruddin Melikşah hayatta olsaydı ve Alâeddin Muhammed (1200-1220) döneminde yaşanan hadiseler göz önüne alındığında Harezmsahlardan açısından tarih belki daha farklı bir mecrada akmaya devam edecekti.

KAYNAKÇA

- Ahincanov, S. M. (2010). Türklerin Katalizör Boyu Kıpçaklar, İstanbul: Selenge Yayınları
- Azar Nasırabadı, G.(2021) "Hârezmsahlardan Dönemi Müenşeat Mecmualarından et- Tesevessül İle't-Teressül ve Devletin Siyasî Münasebetleri Açısından Önemi", History Studies, 13/1, 33-49.
- Bağdadî, Müeyyed'ül. (1315) et-Tevesşül ile't-Teressül. (Tash.: Ahmed Behmenyâr), Tahran.
- Bünyatov, Z. (200) Hârezmsahlığı ve Enuştekinler Devleti. (Çev.:Tural Rivazev), İstanbul: Derin Yayınları.
- Bündârî, İmadeddin el- Kâtib.el-İsfehanî. (2016). Zubedetü'l-Nuşra ve Nubetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi). (Çev. Kıvameddin Burslan), Ankara: TTK Yayınları.
- Cüveynî, Ata Melik. (1342). Tarih-i Cihanguşâ, (Devre-i Moğol, Harezmsahlığı, İsmailiye). (Tash. Mansur Servet). Tahran: Müesse-i İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Cüveynî, Ata Melik. (2013) Tarih-i Cihanguşâ, (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- Cüzcânî, Minhâc-i Sirâc. (1363). Tabakât-ı Nâsîrî. I. (Nşr.: Abdülhayy Habibî). Tahran: Dünya Kitap,
- Cüzcânî, Minhâc-i Sirâc. (2015). Tabakât-ı Nâsîrî (Gazneliler, Selçuklular, Atabegler ve Hârezmsahlardan). (Çev. Erkan Göksu). Ankara: TTK Yayınları.
- Gürbüz, M. (2011). "Alâeddin Tekiş", DİA, XXXX, İstanbul: TDV Yayınları, 364-365.

- Hândmîr, Gıyaseddîn b. Hâce Hümmüddîn Muhammed b. Burhaneddin. (1380). Habîbü's-Siyer fi Ahbârı Efrâdî'l-Beşer. II. (Nşr. Dr. Muhammed Debîr Siyâkî). Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam,
- Hasanzâde, İ. (1391). Tarih-i İran Der Ahd-ı Harezmsâhiyân. Tahran: Bengâh-ı Tercüme ve Neşîr-i Kitâb-ı Parsî.
- Hemedânî, Reşîdüddin Fazlullah. (1389). Camiü't-Tevârih (Tarih-i Selâtin-i Harezmi), Tahran: Merkez-i Pejuheş-i Miras-ı Mektup.
- Hemedânî, Reşîdüddin Fazlullah. (2022). Câmîü't-Tevârih'te Harezmi Sulltanları. (Çev. Farbod Mazlûmî). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Hil'atberî, A-Şerifi, M. (1380). Tarih-i Harezmsâhiyân. Tahran: Merkez-i Tahkik ve Tu'seî Ulûm-i İnsanî.
- İbnü'l-Esir. (1991). el-Kâmil fi't Tarih. XI. (Çev. Ahmet Ağır Akça). İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbnü'l-Esir. (1991). el-Kâmil, fi't Tarih. XII. (Çev. Ahmet Ağırakça- Abdulkadir Özyadın) İstanbul: Bahar Yayınları.
- İbn Havkal. (2017) 10. Asırda İslâm Coğrafyası. (Çev. Ramazan Şeşen). İstanbul: Yedi Tepe Yayınları.
- İbn İsfendiyâr. (1386). Tarih-i Taberistân. II. (th's Abbas İkbâl). Tahran: Kitâbhane-i Hâver.
- Kafesoğlu, İ. (2016). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İ. (1984). Harezmsâhlar Devleti Tarihi. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Keleş, Erol. (2021). "Harezmsâh- Kıpçak Münasebetleri Ve Harezmsâh Ordusunda Kıpçak Unsurlar", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 34. 159-171.
- Köprülü, M. F. (1943). "Uran Kabilesi", Belleten, VII/2, 229-243.
- Le Strange, G.(2015). Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezoptamya, İran ve Orta Asya). (Haz. Adnan Eskikurt, Cengiz Tomar), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Müstevfi, Hamdullah. (1387). Târih-i Güzide. (Tash. Abulhüseyn Nevahî). Tahran, İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Müstevfi, Hamdullah. (2018). Târih-i Güzide. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: TTK Yayınlar.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmud. (1339). Ravzatü's-Safâ fi Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ. IV. Tahran: Kitapfurûş-î Hayyam.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmud. (2022). Ravzatu's-Safâ, Hârezmsâhlar (Hârezmsâhiyân), (Çev. Erkan Göksu). İstanbul: Kronik Kitapları.
- Özgüdenli, O.G. (2020). Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. (1999). Râhatü's-Sudûr Ve Ayetü's- Sürûr, II, (Çev. Süleyman Ateş) Ankara: TTK Yayınları.
- Semerkindî, Devletşah b. Âlâüd'devle Bahtîşah. (1977). Tezkiretü's-Şuarâ. I. (Çev. Necati Lugal) İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Sümer, F. (1972). Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Ankara, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Vatvat, Reşîdüddin Muhammed b. Muhammed b. Abdülcilil. Arâsiü'l-Havâtîr Nefâsiü'l-Nevâtîr. Ayasofya Nüshası, Nr: 4138.
- Vatvat, Reşîdüddin Muhammed b. Muhammed b. Abdülcilil. Ebkârü'l- Efkâr fi Resai'l Ve'l Eşkâr. İstanbul Üniversitesi Farsça Yazma Eserler, Nr: 424.
- Vatvat, Reşîdüddin. (1338). Nâmeha-yı Reşîdüddin Vatvat. (Tash. Kâsım Toyserekanî), Tahran: İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran.